

Fehér Katalin

Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói

Kozma Gergely

Kozma Gergely 1774. szeptember 19-én született Szentgericén, Kozma Mihály unitárius esperes, egyháztörténet-író ötödik gyermekeként. Tanulmányait a tordai és a kolozsvári unitárius gimnáziumban végezte 1797-ben, majd ötvenkét éven át unitárius papként működött Szentgericén és Kövenden. Ifjú korában színdarabokat fordított németből, Kleist és Kotzebue darabjait. Mindkettőt nagy sikerrel játszották műkedvelő színtársulatok. Kotzebue fordítása nyomtatásban is megjelent.¹ A korszak jelentős írói, Csokonai, Döbrentei és Kazinczy is² elismeréssel szóltak a fordításról. Kazinczy és Kozma Gergely éveken át leveleztek, és egyszer, Kazinczy erdélyi útja során találkoztak is.

Kozma Gergely papi szívvel-lélekkel hivatásának élt. Prédikációit kézzel írta, ötvenkét éves szolgálata alatt. Minden vasárnapra és ünnepnapra új beszédet írt. Azért, hogy a kötetés költségeit megspórolja, megtanulta a könyvkötést, „s könyveinek szép kemény kötését, aranyozását, s a sarkakra nyomott címezését mind saját kezűleg eszközölte.”³ A kötetek egy része megtalálható a Román Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, Kolozsváron, az Unitárius Kollégium kéziratái között.⁴

1802-ben Kolozsváron jelent meg egy latin című, ám magyar nyelven íródott halotti beszéd,⁵ melynek szerzője Kozma Gergely. Az 54 lapra terjedő mű látszólag valóban alkalmi temetési beszéd, melyet Nyárad Gálfalvi Nagy Susánna temetésén mondott el a szerző 1802. március 7-én. A mű első és utolsó

¹ Koetbuze: Szerecsen rabok. Ford. Kozma Gergely. Pozsony–Pest, Landerer, 1802.

² Kazinczy levele Kozma Gergelyhez. Regmec, 1802. december 19. In. Kozma Ferenc: Kozma Gergely unitárius pap és esperes életrajza. Kolozsvár, 1876. K. Papp M. nyom. Függelék.

³ Vö.: Kozma Ferenc, idézett mű.

⁴ Kozma Gergely: Prédikációk (1787–1813). Román Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, MSU 445.

⁵ Kozma Gergely: Congregatio mixta marcalis moralis, avagy olyan halotti tanítás, melyben a közönséges hivatalt megérdemlő aszszonynak tulajdonságai leiratnak, és egy régolta üressen vólt aszszonyi hivatalra is candidatio lészen. Melyet minekutánna már a ns. maros széki marcalis congregationak napja mart. 15-re határozottnak lenni kihirdettetve volt, néhai Nyárad Gálfalvi Nagy Susánna aszszonyinak... néhai Botos Péter ur özvegyének érdemlett utolsó földi tisztessége megadására készített és el is mondott Geritzén, 1802. Hochmeister, Kolozsvár, 1802, 54 p. – A mű egy példánya, mely valószínűleg Kozma Gergely könyvtárából, örökösei adományaként került a kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárába, ma megtalálható a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban. (Jelzete: C 98349)

néhány oldalán a halott kiváló tulajdonságait, érdemeit ecseteli a szerző, és a családot a bibliából vett idézetekkel vigasztalja. A mű nagy részének szövege azonban lényegében nem más, mint szenvedélyes hangú tiltakozó felhívás a korabeli gyermeknevelés és iskolai oktatás elmaradottsága, a felnőttek mélységes tudatlansága ellen. Az első rész a nők egyenjogúságának kérdéseivel foglalkozik, a második rész pedig nevelés- és oktatásméleti problémákat, felvilágosult iskolapolitikai elképzeléseket tárgyal.

A szerző abból a gondolatból indul ki, hogy mivel a nők ugyanolyan szellemi képességekkel rendelkeznek, mint a férfiak, azonos politikai és művelődési jogok illetik meg őket, mint a férfiakat. „Talám azt állítják a Férfiak, hogy az asszonyok a Természettől s annak bölts Urától nintsenek oly nemes tehetségekkel fel ruházva minéműekkel a Férfiak bírnak, s mellyek a Hivatalok viselésére meg-kívánhatók? De ebben meg tsalatkoznak, mert a gondolkozó, okoskodó, meg-fontoló, ítélő erő és tehetség, az érzésre való nemes ösztön, a jó tselekedetre vonzó kötelesség, a jó s rossz között választást tehető szabad akarat, egy halhatatlan, és szüntelen elébb, s többre törekedő Lélek nem tsak a Férfji, hanem az Asszonyi nemnek is természeti praerogatívája.”⁶

Tehát, ha a férfiak és a nők képességei között nincs különbség, mi lehet az oka annak, hogy a nők nem kapnak azonos képzést és jogokat a férfiakkal? „Én meg-vallom egyenesen, gyanakszom: hátha tsak az Asszonyokon uralkodni kívánó Férfjiaknak tyrannismusa... szülte egyedül azt, hogy az Asszonyok a közönséges hivatalokból ki-maradjanak; hogy ennél fogva a Férfjiak az Asszonyokkal szabad kénynek, s tettszések szerént bánhassanak.”⁷

Kozma Gergely véleménye szerint a férfiak önkénye az oka annak, hogy a nők nem juthattak jogokhoz, holott sokan alkalmasak lennének, a családi körön túl, hivatalviselésre is. „Igazságtalanság az Asszonyokat a Hivataloktól teljességgel eltüntetni, holott azok is érdemesek, vagy ahoz képest neveltetvén érdemesek lehetnek közönséges Hivatalba is lépni.”⁸ A szerző arra is választ ad, milyen hivatalokra lennének alkalmasak a nők. Alkatuk, lelki beállítottságuk miatt főként betegápolási, nevelési és oktatási feladatok ellátására tartja alkalmasnak őket, de azt sem zárja ki, hogy egyes kiváló képességű nők politikai, közéleti pályára léphetnek, ha a férfiakkal azonos magas színvonalú képzésben részesülnek.

A jó nevelést a szerző mindkét nem számára alapvető fontosságúnak tartja. Mint minden felvilágosult gondolkodó, Kozma is úgy érzi, a jó nevelés és a korszerű oktatás a feltétele a haladásnak. A szerző azt a rousseau-i elvet hangsúlyozza, hogy a gyermek lelke a születésekor még tiszta tábla, a jó, illetve a

⁶ Kozma Gergely idézett műve, p. 7.

⁷ Kozma Gergely idézett műve, p. 9.

⁸ Kozma Gergely idézett műve, p. 11.

rossz nevelés alakíthatja aztán, amivé végül lesz. „A Nevelésnek annyi befolyása vagy az Emberiség boldogságára vagy szerentsétlenségire, hogy némelyeknek hitel felett valónak tedzhetnek. Az ember a természeti születés által még csak valami, a külső, kedvező környüállások, a szerentsés nevelés által pedig minden lehet belőlle.”⁹ Véleménye szerint a nevelés a legfontosabb dolog a világon, hiszen ezen múlik az emberek jövője. Felteszi a kérdést: „Avagy tehát a nevelésre, erre az emberiség boldogsága egének sarkára fordíttatik-e olyan különös figyelem, a milyet érdemlene?”¹⁰ Keserűen állapítja meg, hogy hazánkban kevés gondot fordítanak rá.

A hazai „sínlődő nevelés mélyebb sebeit” közül a szerző első helyen említi az anyai nevelés hiányosságait. Rousseau nyomán ő is azt vallja, hogy az anyának elsőrendű feladatai vannak a jó nevelés megalapozásában. Erősen ellenzi azt az előkelő körökben általános szokást, hogy a születés után a gyermekeket nem az anya szoptatja, gondozza, hanem fizetett dajkákra bízzák őket. „A kiknek legelsőbbben vagy befolyások a nevelésre, azok az anyák, vagy legalább azoknak kellene lenni. S még is – fájdalom! – láthatni sok anyákat kik magzatjaiknak csak szülő, de nem nevelő anyjai.”¹¹

A szerző jól látja, hogy a csecsemő- és kisgyermekkori anyai nevelés hiánya súlyos károkat okoz a gyermek későbbi fejlődése szempontjából. A gyermeket előbb szoptató, majd szárazdajka gondjaira bízzák.

A saját kényelmüket féltő, a szórakozást hajszólo anyák „katjairól az ártatlan kiseddet a pumi kutyátska, vagy a módítól authenticáltatott szokás, vagy egyéb, le-hengerli, s nem lévén szerentséje a tsetsemőnek, hogy édes Anya emlőiből vehesse tápláltatását, azon élés házakból, mellyeket a bölts természet számokra elegendő eledellel meg-töltött.”¹²

A természet törvényeit semmibe vevő anyák nemcsak a csecsemő szoptatását bízzák idegenre, hanem a gondozást is más végzi el helyettük. Így az a szoros érzelmi kapocs, ami anya és gyermeke között az első időkben kialakulhatna, meg sem születik. A szerző azt is nagyon károsnak tartja, hogy a későbbiekben a dajkák szerepét külföldi nevelők veszik át. A külföldi nevelők alkalmazása „káros következéssel jár, mert miattok a Nemzeti Character elvész, az egyenes gondolkozás módja a pallérozás színe alatt el-aljasodik, a Nemzet, s Haza szeretete hangzattá válik, a nemzeti öltözet, s ősi viselet útálatba megyen, a honi erköltsök színesebb, de férgesebb erköltsökkel tseréltetnek fel.”¹³

⁹ Kozma Gergely idézett műve, p. 19.

¹⁰ Kozma Gergely idézett műve, p. 21.

¹¹ Kozma Gergely idézett műve, p. 21.

¹² Kozma Gergely idézett műve, p. 23.

¹³ Kozma Gergely idézett műve, p. 25.

A házi nevelésről szólva a szerző elítéli a kényeztetést és a túlzott keménységet a nevelésben. Véleménye szerint az engedékeny nevelés, a túlzott kényeztetés az a forrás, melyből „a tékozlás, a szülői tiszteletnek elvesztése, a magahittség, az akaratos vakmerőség, a kevélység, az emberiség iránt való érzéketlenség”¹⁴ fakad. Ugyanilyen károsnak tartja a túlzott keménységet is: „Vagynak nem kevesen, kik gyermekeiket legkisebb hibájukért rendkívül ostobán büntetik, indulatjoktól elragadtatván a fenytéknek határt vetni nem tudnak. Azoknak legkisebb ártatlan szabadságot sem engednek, tőlök alacson szolgai félelmet, vak engedelmséget kívánnak. Az ilyenek szülőjöknek ugyan engedelmeskednek, de félnek tőlök, mint rajtok kegyetlenkedő tyrannusaiktól. Bennök nem barátjokat, hanem ellenségöket képzelik. Szemök előtt jámborságot kénytelenítvén tettetni, beszívják a kétszíniséget, alattomos titkolózást. Ezekből nevednek majd azok a szülői tyrannusnak rablántzait széllyel szakgató szökevények.”¹⁵

Kozma Gergely nemcsak az otthoni, hanem az iskolai túlzott szigort, a testi fenytést és a lelki terrort is mélyen elítéli. „A tapintatlan és indulatos fenytés, a durva, megbecstelenítő lehordás, a testi büntetésnek a szó szoros értelmében vérengzésé fajulása némelly tanítóink által valóságos virtuozitással gyakoroltatott. Ezek iskolájában a növendékek legfőbb erényül a szolgai félelem, a vak engedelmség tekintetett. Az ilyen nevelés gyümöltsei a titkos gyűlölség, lappangó bosszúállási vágy, hazudni kész titkolózás, s a tekintély örök megvetése lettek.”¹⁶

A szerző nemcsak a nevelés kérdéseiben vall felvilágosult elveket, hanem az oktatás tartalmának korabeli fogyatékoságait bemutatva szót ejt számos korszerűsítési törekvről is. A falusi iskolák tananyagrendszerét vizsgálva megállapítja, hogy a falusi népiskolák legtöbbször úgy kerül ki a gyermek, hogy ott semmi hasznosat nem tanult, „sem írni, sem olvasni, sem józanon gondolkodni nem tud”. Felnőtt korában ez alapvető gondokat okoz, hiszen egy adásvételi szerződést elolvasni, egy levelet vagy kérvényt megfogalmazni sem tudnak.

Kozma szerint a következő tantárgyakat kellene a népiskolákban tanítani:

– miután a gyermek jól megtanult olvasni és írni, elsajátította vallása alapvető tanait, meg kellene tanítani őt „a természet históriájára;

– a világnak geographiai és physical esméretire, és közönséges történeteire röviden, hazájának geographiai, históriai és polgári esméreteire, nemzete törvényeinek rövid summájára, a számvetés mesterségére, különböző levelek helyes készítésére, a házi és mezei gazdaságnak fundamentomira, a mechanikának kezdeteire, a hazájában és szomszéd tartományokban forgó pénzeknek és

¹⁴ Kozma Gergely idézett műve, p. 26.

¹⁵ Kozma Gergely idézett műve, p. 27.

¹⁶ Kozma Gergely idézett műve, p. 29.

mértékeknek esméretire, az erköltstudomány azon részeire, mely hazájához minden vallásbéli tekintet nélkül tartozó kötelességeket foglalja magába.”¹⁷

A Kozma Gergely által felvázolt tananyagrendszer a felvilágosodás pedagógiai eszmerendszerének alapos ismeretéről tanúskodik. Mint az európai felvilágosult gondolkodók, ő is erőteljesen természettudományos-gyakorlati jellegű ismereteket kíván a felnövekvő ifjúságnak nyújtani. Nem hiányozhat a falusi iskolák tananyagából a földrajz, a történelem, az állampolgári ismeretek, a fizika, a matematika, az alapvető gazdálkodási ismeretek, és a Locke által oly erőteljesen hangsúlyozott kereskedelmi levelezés sem.

Áttérve a katolikus gimnáziumok és a református kollégiumok tananyagára, Kozma úgy véli, hogy ezekben a latin helyett a magyar legyen a tanítás nyelve. Minden tárgyat nemzeti nyelven oktassanak. Kerüljenek előtérbe az eddig többnyire elhanyagolt természettudományok. A „kiholt nyelvek helyett” tanítsanak „mai virágzó nyelveket”. Követeli, hogy a leendő tanítóknak és papoknak „az okos gyermek-nevelésnek theoriája egész kiterjedésében taníttassék”. 1802-ben a neveléstudomány oktatásának fontosságát még kevesen ismerték fel, ezért számít olyan jelentősnek ez a kijelentés.

Kozma lényegesnek tartja a rendszeres testgyakorlást a serdülő ifjak számára, amit szerinte a gimnáziumokban szervezeten kellene megoldani.

Különösen érdekes és szokatlan, amit a papok neveléséről ír. Alapvetően fontosnak tartja, hogy „minden papokká nevelendő ifjoknak szívéből a fanatismusnak indulatja még jókorán gyökerestül kiszakgattassék, s helyébe a munkás felebaráti szeretet, és józan philosophián fundált tiszta critica minden tudományok felett beléjük oltattassék.”¹⁸ Igazán nem megszokott a vallási fanatizmusnak ez az engesztelhetetlen elítélése a 19. század legelején.

Kozma Gergely ugyanolyan lényegesnek tartja a leányok helyes nevelését, mint a fiúkét. Hangsúlyozza, hogy kizárólag a jól képzett, értelmes, kritikus gondolkodású nők nevelhetik helyes elvek szerint leendő gyermekeiket. Helyteleníti, hogy a leányok nálunk többnyire csak házi nevelésben részesülhetnek. „A messze haladott Brittusok és más tsinos nemzetek” példáját szem előtt tartva „köznevelő-házakat” kíván leányok számára felállítani, ahol a fiatal lányok megismerkedhetnek a „józan philosophiának sarkalatos igazságaival, a természettel, és annak históriájából azon részekkel, melyek őket legközelebből illetik, nemök nyavalyáival, s orvosló eszközeivel, önnön magukkal, a jó gazdasszony-ságnak minden részletivel, a helyes nevelésnek mesterségével.”¹⁹

A fenti, nőnevelésre vonatkozó elképzelések a 18–19. század fordulóján igen haladónak, csaknem forradalminak számítottak. A nők számára a filozófia,

¹⁷ Kozma Gergely idézett műve, p. 30.

¹⁸ Kozma Gergely idézett műve, p. 32.

¹⁹ Kozma Gergely idézett műve, p. 35.

az egészségtani, orvosi, pedagógiai ismeretek oktatását általában feleslegesnek, sőt károsnak tartották ebben a korban. Kozma Gergely arra is választ ad, miért van mindezen ismeretekre szükségük a nőknek. Ha korszerű és hasznos dolgokra tanítanak a lányokat, szervezett formában képzett nevelők, akkor „nem lenne kéntelen az asszony más szemeivel látni, más vélekedéseivel, akár jó, akár rossz légyen az, megelégedni. Így válhatnának a szép asszonyi állapotból értelmes asszonyok, a férfiakkal elsőség felett vetélkedő emberek, jól nevelő anyák.”²⁰

A mű a kortársak körében is visszhangot váltott ki. Gombási István, az előzőekben már említett erdélyi református pap egy levelében részletesen elemzi a művet: „Nagyon tetszik nékem ez a jeles munka. Nagy olvasásra, s még szebb elmére mutat. Örvendettem kivált, midőn látám, hogy t. Uram a francz és német nyelvekben, és azokon írt tudománnyal gazdag könyvekben is jártas-költös. Hasonlóképpen a mi magyar könyvíróinknak drága munkáit is nagy haszonnal olvasta, és azoknak kintseit, a magyar nyelv kipallérozására és megbővítésére tzelőző ujjonon feltalált szavait és szollások módjait egészen magáévá tette. Nagyon tetszett nekem a nevelés hibáinak és a szebb nemnek köztünk újabb-újabb módin való kapásának tsinos tanálása. Egészen helybe hagyom a falusi és városi oskolák iránt említett hasznos projektomait. Rövid szóval mondva, megszerettem az egész munkát mind foglalajtára, mind előadásának módgyára nézve.”²¹ Gedő József, Kozma Gergely jó barátja így ír: „Kinyomtatott predikatiód által magadat mindenfelé esmeretessé tetted.... Ezentúl ügyekez nyert híredet, fontos munkák által consolidálni. Predikatiód által már megismertetted magadat, s utat készítettél azoknak kedves elfogadására. Olyan szerentsés üdőközben állottál elő, hogy majd originál darabjaidért a könyvnyomtatók vetélkedve fogják kedvedet keresni.”²²

Ezek a megjegyzések is azt mutatják, hogy a művet ismerték és olvasták Erdélyben. A munka húsz példánya bizonyíthatóan eljutott Magyarországra is. Kozma Gergely 1803. július 31-én kelt levelében a következőket írta Kazinczynak: „Küldöm ... 20 Pédányait egy Halotti Munkátskámnak azon alázatos Kérelem mellett, hogy egyet magának tartván, ha méltónak találandja, közölök egyet egyet T. T. Dugonits András, Batsányi János, Virágh Benedek, Fejér György, Döme Károly, Németh László, Kiss János, Mindszenti Sámuel, G. Festetics György, G. Ráday Pál, Mátyási József, Takáts József, Révai Miklós, Csokonai Mihály, Horváth Ádám, D. Kováts Mihály, D. Nagy Sámuel, P.

²⁰ Kozma Gergely idézett műve, p. 36.

²¹ Gombási István levele Kozma Gergelyhez. Márkod, 1803. Sz. György hó 26. Idézi: Kozma Ferenc: Kozma Gergely unitárius pap és esperes életirata. Kolozsvár, 1876. K. Papp M. nyom., pp. 37–38.

²² Gedő József levele Kozma Gergelyhez. Kolozsvár, 1803. ápr. 4. Idézi: Kozma Ferenc, idézett mű, p. 37.

Schedius Lajos, a Himfy Szerelmei Írója Uraknak, és a G. Szétséni Ferentz Úr Bibliothecájának, alkalmatossága adódván egyszer, másszor el-méltatni ne terheltelessék.”²³ Kazinczy válaszlevelében 1803. szeptember 1-én így írt: „Az Úr munkáját által adtam Csokonay Úrnak Debreczenben s olvastattam véle az Úr levelét. Ő nagyra becsüli az Úr emlékezését, s ajándékát velem együtt szívesen köszöni. Elírtóztunk mindketten titulusától, s szántuk az Urat, a ki az Erdélyben még most is szokásban lévő halotti ízetlen írások tételére kényszerítették. Engem annak megolvasására egyedül az fog bírni, hogy barátomnak ismerjem munkáját, s ki tudja, talán lelek benne valamit, a mi philológiai jegyzéseimet szaporíthatja.”²⁴

Sajnos a levelezésekben nincs nyoma annak, hogy a Kozma által említett személyek közül Csokonain kívül kiknek küldte el Kazinczy a művet. Kozma 1805 januárjában ismét visszatért „tsekély munkátskájára” egy Kazinczyhoz írott levelében. Kéri, hogy ha a művet „olvasásra méltóztatta, s unalmára nem lenne, róla téjendő szokott egyenes jegyzéseit velem közleni ne terheltelessék, hogy azokat ezután használhassam.”²⁵ Kazinczyt ezekben az időkben nagyon lefoglalták az egyre növekvő anyagi terhek, a családjával való viszály, az otthonteremtés, a házasság és az apaság gondjai. Úgy tűnik, nem volt ideje és türelme Kozma temetési beszédét elolvasni. Válaszából ez világosan kiderül. Ő, aki anynyira érdeklődött a nevelés kérdései iránt, aki később a rousseau-i elvek szerint nevelte gyermekeit, bizonyára nem az alábbi semmitmondó sorokat vetette volna papírra, ha valóban olvasta volna Kozma munkáját: „Az Úr halotti Predikatózóját meg olvastam mingyárt akkor, mikor az Úr azt nékem megküldeni méltóztatott. Szép Magyarság és ékesenszólás, sokféle olvasás tetszik rajta: de én igen nem szeretem az Alkalmatosságra írt verseket és Munkákat. Nyűgben van az író, s elakad: hideg hízelkedésnek tetszik meg érdemlett magasztalása is, mert amiket elpazérolva látunk azokra, a kiket szemeinkkel látunk, s magunk között ismerünk, azok mind hazug dicséretnek. De ebben nem magát az Urat, hanem az Úr hivatalát vádoljuk.”²⁶

A fentiekből nyilvánvaló, hogy Kazinczy, hasonlóképpen sok más olvasóhoz, talán csak az első és esetleg az utolsó néhány oldalt olvasta el a műből, amely oldalak az alkalmi temetési beszédek összes szokásos negatív ismervét magukon viselik. Nem tudjuk pontosan mi az oka, de könnyen elképzelhető,

²³ Kozma Gergely levele Kazinczynak. Sz. Gerice, 1803. júl. 31. In: Kazinczy Ferenc levelezése. 3. köt., 1803–1805. Közreadja: Váczy János. Bp., 1893. Akadémia, p. 79.

²⁴ Kazinczy levele Kozma Gergelyhez. Ér-Semjén, 1803. szept. 1. In: Kazinczy Ferenc levelezése. 3. köt., p. 95.

²⁵ Kozma Gergely levele Kazinczynak. Sz. Gerice, 1805. jan. 28. In: Kazinczy Ferenc levelezése. 3. köt., p. 251.

²⁶ Kazinczy levele Kozma Gergelyhez. Ér-Semjén, 1805. márc. 1. In: Kazinczy Ferenc levelezése. 3. köt., p. 274.

hogy Kazinczy érdektelensége is hozzájárult ahhoz, hogy Kozma Gergely többé nem publikált önálló munkát, a későbbiekben kizárólag fordítással foglalkozott.

Kozma Gergely szerény anyagi viszonyai, és hat gyermeke nevelésének gondjai mellett jelentős könyvtárat gyűjtött. Unokája, Kozma Ferenc, róla szóló életrajzában írja,²⁷ hogy a könyvtár lakóházának egyik szobáját foglalta el, mely egyben dolgozószobául is szolgált. Nem csak ő és barátai használhatták a könyvtárat, hanem a vidék olvasni vágyó polgárai közül bárki. Ezt a fennmaradt könyvtár darabjainak következő bejegyzéséből tudjuk: „A használni elvitt tulajdonnak az a szava hozzád, használj, s gazdámnak adj haza.”²⁸ A könyvtár rekonstruálására ma már nincs lehetőség, hiszen Kozma Gergely halálakor, 1849-ben idősebb fiai távol voltak, a szabadságharc honvédeként harcoltak, tehát nem tudtak a könyvek sorsával törődni. Később, 1852-ben a megmaradt könyvtárat – melynek egy része a szabadságharc viharai közepette megsemmisült – az örökösök a Kolozsvári Unitárius Kollégium Könyvtárának adományozták.

Hogy mit tartalmazott a könyvtár, arról a megmaradt példányok mellett Gedő József²⁹ és Kozma Gergely levelezéséből szerezhetünk tudomást. A szegény falusi unitárius pap gyűjtötte kora legkitűnőbb külföldi és hazai műveit, szépirodalmat éppúgy, mint filozófiai és tudományos munkákat, valamint folyóiratokat. Ami azonban a legérdekesebb: valamilyen úton, nem tudjuk hogyan, hozzájutott a korszak tiltott könyveinek egy részéhez is. Barátja, Gedő József 1803. február 27-én írott leveléből tudjuk³⁰ a következőket: „ezután fogom veled naponként közleni a tiltott könyvek lajstromát.” Tehát Gedő, aki ekkor Marosvásárhelyen élt, valahogyan hozzájutott a cenzúra által visszatartott, tiltott művekhez. Ezekből Kozma Gergely kiválasztotta az őt érdeklő munkákat, a nyomtatáshoz hasonló gyönyörű kézírásával lemásolta és saját kezűleg bekötötte. E könyvek kora legmodernebb alkotásai voltak, és ami témánk szempontjából a legérdekesebb, számos gondolatot használt fel ezekből a művekből, kéziratban ránk maradt magyar nyelvű prédikációiban. Van olyan prédikációja, mely a szivárvány keletkezésének természettudományos magyarázatáról szól, van olyan is, mely a vizek és a szél erejének energiaforrásként történő felhasználását javasolja, vagy hidak, utak építését szorgalmazza. De vannak olyan prédikációi is, melyek a felvilágosodás legfőbb erkölcsi elveit, a népek

²⁷ Idézi: Kozma Ferenc, idézett mű, p. 42.

²⁸ Uo.

²⁹ Gedő József (1778–1855) jogász, irodalompartoló. Kollégiumi magántanítója Kozma Gergely, akivel annak haláláig baráti viszonyban volt. Levelezett az irodalom korabeli nagyjával: Kazinczyval, Döbrentével, Bölöni Farkas Sándorral. Négyezer kötetes könyvtárát a kolozsvári unitárius főgimnáziumnak ajándékozta.

³⁰ Uo.

szabadságát, függetlenségét követelik. Sok prédikációja szól az olvasás fontosságáról, a színház szórakoztató és egyben felvilágosító szerepéről.

Ő maga, mint a népnek jó példát mutató pap, nem csak prédikált, tett is azért, hogy az emberek sorsa jobbra forduljon. Írt magyar ABC-s könyvet a falusi iskolák számára, fordított színdarabokat, felolvasásokat tartott a falu írástudatlan felnőtt lakosainak a legfrissebb magyar újságokból, folyóiratokból, nyáron a templom kertjében, télen az iskolában. Gondja volt arra, hogy külön foglalkozzon a falusi iskola padjaiból már kikerült fiatalokkal is, akiket a legfogékonyabbnak tartott az új eszmék befogadására.

Olyan vidéken élt, előbb Szentgericén, majd Kövendén, ahol a közelben nem lehetett orvost találni. Szintén levelezéséből tudjuk, hogy tanulmányozta Mátyus István³¹ orvosi munkáit, valamint botanikai, a gyógyfüvek hatását tárgyaló műveket. Úgy gondolta, hogy kötelessége a szegény népen segíteni, ha beteg. Összeállított egy receptkönyvet, és a legalapvetőbb gyógyszerekből, gyógynövényekből mindig tartott készletet otthonában. Ha hozzá fordultak segítségért, egynapi járóföldre is elment, hogy segítsen a beteg embereken. Az 1834. évi nagy kolerajárvány idején faluról falura járt, és próbált segíteni. Megtanulta a foghúzást is. Foghúzásairól 1816–1833-ig jegyzőkönyvet vezetett,³² amelybe feljegyezte az összes foghúzást (szám szerint 2960 fog), melyet ez évek alatt elvégzett. Munkájáért soha nem fogadott el pénzt, „azon tudat, hogy embertársain segíthetett, bőséges jutalom volt lelkének.”³³

Ismeretterjesztő, segítő céllal, gyümölcsfa-nemesítéssel is foglalkozott. Szentgerice, majd Kövend, és a környező falvak lakosai mind Kozma Gergelytől tanulták, az ő segítségével végezték a gyümölcsfák nemesítését. (Fennmaradt gyümölcsfa-nemesítési naplójának egy töredéke melynek tanúsága szerint 1825–1833-ig 1539 db gyümölcsfát oltott.)³⁴

Tájékozott volt kora szinte minden népfelvilágosító törekvésével kapcsolatban. 1844-ben kérelmet intézett a felvinci hatósághoz, hogy addig is, amíg az

³¹ Mátyus István (1725–1802) orvos. Orvosi oklevelét Utrechtben szerezte. Göttingenben, Marburgban és Bécsben folytatott orvosi gyakorlatot, 1757-ben hazatért és Marosszék főorvosa lett. Könyvtárát (1326 kötet), nyomdáját és házat a marosvásárhelyi kollégiumra hagyta. Fő művei: *Diaetetica*, az az: a jó egészség megtartásának módját fundamentomosan eladó könyv (1–2. köt. Kolozsvár, 1762–1766); *Ő és új diaetetica...* (1–6. köt. Posonyban. 1787–1793).

³² Foghúzás Jegyzőkönyve. Melybe 1816-tól fogva azon szenvedő felebarátainknak, kiknek fogaik orvosolhatatlanul fájtanak, s ezen kintől kivonás által megszabadítottam minden jutalom nélkül, 1833-ig neveik, a fog számával, s a kivonás napjával együtt, emlékezetnek által feljegyeztettek Kozma Gergely által. A kézirat 1876-ban még a család birtokában volt. Későbbi sorsa ismeretlen.

³³ Idézi: Kozma Ferenc, idézett mű, p. 58.

³⁴ A gyümölcsfaoltás jegyzőkönyvének töredéke a foghúzások jegyzőkönyvével együtt szintén a család birtokában volt még 1876-ban.

országgyűlés napirendre tűzi a fogházak állapotának javítását és a fogva tartottak oktatását, fogadjanak el tőle egy Bibliát, melyből az írástudatlan foglyoknak amerikai mintára naponta felolvassanak.³⁵

Kozma Gergely életének utolsó évében, a szabadságharc kitörése után, toborzódalt írt, hogy a környék lakóit az elnyomók elleni fegyveres harcra ösztönözze. A toborzódal alá ezt írta: „Írá egy atya, kinek három városban három fia nemzetőrségi közvitéz.” De ő maga is akart tenni valamit. A 75 éves ősz pap, hogy kivegye a részét a maga módján a harcból, lóháton járt prédikálni az erdélyi havasokba, a szabadságharc katonáinak. Az erőltetett fizikai és szellemi munka aláasta amúgy is gyöngye egészségét. 1849. augusztus 14-én meghalt. Nem sokkal később küldöncök jelentek meg a kövendi paplakban, hogy elfogják, de már csak a Koronka Antal³⁶ által kiállított halotti bizonyítványt kapták kézhez. A kegyes halál megmentette a fogságtól, sőt talán még rosszabbtól is. Egyik fia a szabadságharc katonájaként, a csatamezőn esett el.

Kozma Gergely neve szinte ismeretlen, pedig a maga területén sokat tett a felvilágosodás pedagógiai eszméinek terjesztéséért, élete céljának tekintette, hogy a saját szerény eszközeivel, de minden erejével a nép felvilágosításán, tudatlanságának enyhítésén dolgozzon. Prédikációival és gyakorlati tevékenységével sokat tett a korabeli erdélyi falusi nép ismereteinek bővítéséért.

A szóban elmondott egyházi beszédek gondolatai, bár sokakhoz eljutottak és szájról szájra terjedtek, mégsem nyújthattak elég sokrétű és pontos ismeretet az írástudatlan népnek. Ezért hangsúlyozták a papok a nép gyermekei számára az iskolák létesítésének fontosságát, és a felnőtt korú lakosság körében az analfabéták számának csökkentését, illetve számukra a szóbeli ismeretközlést a templomokban, egyházi szertartások keretében.

³⁵ A folyamodvány másolata 1876-ban a család birtokában volt. Az amerikai fogházak állapotáról többen írtak, számos lap is foglalkozott velük. Kozma Gergely valószínűleg Bölöni Farkas Sándor 1834-ben ezeregy száz, 1835-ben ezer példányban megjelent 'Utazás Észak Amerikában' című munkájából merítette az ötletet. 1835-ben a mű már a tiltott könyvek listáján szerepelt.

³⁶ Koronka Antal (1806–1855) unitárius lelkész, 1849 és 1855 között kövendi pap.